

Kuruluşundan 21. Yüzyıla: 1990'larda NATO'da Devamlılık ve Dönüşüm

From its Establishment to 21st Century: Continuity and Transformation in NATO in the 1990s

Murat Gül

Öz

NATO, 1949 yılında Sovyet yayılmacılığının engellenmesine yönelik olarak kurulmuş bir savunma örgütüdür ve Soğuk Savaş döneminde Batı'nın savunma ve güvenliği açısından hayati bir rol oynadı. 1991'de SB'nin dağılmasından sonra Sovyet tehdidi ortadan kalktığı için uluslararası sistemde barış ve istikrarın hâkim olacağı ve bu bağlamda da NATO'ya artık ihtiyaç kalmadığına yönelik fikirler dile getirildi. Fakat kısa sürede bu yaklaşımın bir yanlısına olduğu anlaşılmıştır. NATO, yeni güvenlik ortamında, bütüncül güvenlik anlayışı odağında 1990'larda bir dönüşüm süreci geçirmiştir. Bu çalışma, bir taraftan kuruluşu ve Soğuk Savaş dönemindeki stratejik vizyonu itibarı ile NATO'da devamlılığı diğer taraftan da uluslararası sistemde ortaya çıkan yeni güç dengeleri ve yeni tehditler bağlamında 1990'larda ortaya koyduğu yeni stratejileri ve geçirdiği dönüşümü ortaya koymaya çalışacaktır. Bu dönemde NATO bir ittifak hattı olmanın ötesine taşınmış ve uluslararası stratejik-siyasi-ekonomik yapının merkezi haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: NATO, Bütüncül Güvenlik, Stratejik Vizyon, Devamlılık, Dönüşüm

Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, murat_gul@email.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

DOI: 10.17550/aid.26865

Abstract

NATO is a defense organization, established in 1949, in order to prevent Soviet expansionism and performed a vital role for the security and defense of the West during the Cold War. Following the dissolution of the SU in 1991, approaches were set forth claiming that since Soviet threat disappeared, peace and security will dominate the international system and therefore there is no need for NATO. However, it has, soon, been understood that this approach is an illusion. Within the new security environment, NATO experienced a transformation process within the context of collective security perspective during the 1990s. This study tries to set forth on the one hand continuity in NATO regarding its establishment and strategic vision during the Cold War, and on the other hand, NATO's new strategies and transformation during the 1990s in relation with new power balance and new threats in the international system. During this period, NATO has been transformed beyond a simple alliance and become the strategic-political-economic center of international structure.

Keywords: NATO, Comprehensive Security, Strategic Vision, Continuity, Transformation

Giriş

Mihail Gorbaçov'un 1989 Ekim ayındaki Doğu Almanya (GDR) ziyaretinde tarihe geçen "tarih geç kalanları affetmez" beyanı Doğu Avrupa'da başlayan ve sonrasında bütün dünyada etkileri halen devam eden siyasi, iktisadi, toplumsal ve sosyo-kültürel dönüşümün adeta sembolü haline gelmiştir (Casmir, 2012: 55-58). Sovyetler Birliği (SB) 1989'da Orta ve Doğu Avrupa'da etkisini kaybetmiş ve 1991 yılında dağılmıştır. SB'nin dağılması ile iki kutuplu yapının diyalekti ortadan kalkmış, yeni aktörler ve yeni ilişki biçimleri ortaya çıkmıştır. Francis Fukuyama'nın başını çektiği düşünürler, ABD öncülüğündeki Batı Bloğunun temsil ettiği liberal-demokratik sistemin galibiyetiyle sona eren Soğuk Savaş'ın neticesinde dünyada barış ve istikrarın egemen olacağını iddia etmişlerdir. Bu bağlamda da Sovyet tehdidinin yayılmasının engellenmesi stratejik odağı üzerine kurulu olan NATO'nun varlığı da tartışmalı hale gelmiştir.

SB'nin dağılmasıyla beraber ittifakın oluşma nedenini ve birleştirici stratejik odağını kaybettiği noktasından hareketle NATO'nun artık gerekli olup olmadığı, tartışmaların temelini teşkil etmiştir. Bu tartışmaların başlamasının üzerinden çok geçmeden, SB'nin dağılmasından sonra güvenliğe dair sorunların ortadan kalkmadığı görülmüştür. Tam tersine tehdit dengesinde simetri ortadan kalkmış ve yeni tehditler ortaya çıkmıştır: Etnik ve bölgesel çatışmalar, aşırı milliyetçilik ve radikalleşme, göç, kitle imha silahlarının yayılması, uluslararası terörizm, uyuşturucu ticareti, silah ve insan kaçakçılığı, salgın hastalıklar gibi yeni ve asimetrik olarak tanımlanan tehditler güvenlik gündemini belirlemiştir. Ayrıca eski Sovyet topraklarındaki çatışmalar ve çatışma unsuru taşıyan meseleler (Yugoslavya, Dağlık Karabağ, Çeçenistan, Abhazya ve Güney Osetya, Trans-Dinyester) ve Doğu Avrupa ülkelerinde demokratikleşme ve serbest pazara geçiş sorunları Avrupa kıtasının öncelikli sorunları haline gelmiştir. Bütün bu meselelere ek olarak Birinci Körfez Krizi'nde olduğu üzere SB'den sonra ortaya çıkan güç boşluklarının yerel ve bölgesel güçler tarafından kendi lehlerine doldurulması ve güç dengelerinin bozulması da 1990'lardaki diğer önemli sorunlardır.

Robert Kagan, *Tarihin Dönüşü ve Hayallerin Sonu* başlıklı kitabında Soğuk Savaş'tan sonra dünyada barış ve istikrarın egemen olaca-

ğına yönelik iddialarla ilgili, isabetli bir tespitle durumun böyle olmadığını ifade etmiştir: “Dünya yeniden normale döndü. Soğuk Savaş’ın bitiminden hemen sonraki ilk yıllar barış ve istikrara dayalı yeni bir uluslararası düzeni müjdeliyordu... Fakat bu bir yanılsamaydı... Ulus devlet her zamanki gibi güçlü”. Bu tespit çerçevesinde Kagan ABD’yi uluslararası sistemdeki tek süper güç olarak tanımlamış, büyük güçler (Rusya, Çin, Avrupa, Japonya, Hindistan ve İran) ve bölgesel güçler arasındaki mücadelenin yeniden doğduğunu söylemiştir. Yani uluslararası sistemin temel sorunsalı yine statü ve etki sahibi olmak yani güç için mücadeledir. Bu tespitle “yeni dünya düzensizliği”, daha belirsiz ve istikrarsız bir yapıyla ve büyük güçlerin mücadelesiyle ulus-devleti her zamanki gücüne hatta bundan bile fazlasına kavuşturmuştur (Kagan, 2008: 1-3).

NATO’nun ortaya koyduğu ittifak kültürünün sürdürülmesi ve bu bağlamda üye ülkeler arasında işbirliğinin devam etmesi; ortaya çıkan yeni tehditlere karşı barış ve istikrarın sağlanması ve üye ülkelerinin bu tehditlere karşı korunması; ve de gerek küresel ve bölgesel ölçekte güç mücadelesinde batı bloğunun stratejik üstünlüğünün korunması saikleriyle NATO’nun varlığını sürdürmesi kaçınılmaz bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Hatta bunun da ötesinde, NATO ittifakının güçlendirilmesi ve yeni güvenlik şartlarına uygun olarak dönüşümünün sağlanması ittifak üyelerinin önceliği haline gelmiştir. Yani, bir taraftan geleneksel güvenlik sorunlarına karşı oluşturulan yapının ve ittifak aidiyetinin sürdürülmesi noktasında devamlılık hedeflenirken diğer taraftan dünya siyasetinde ortaya çıkan yeni dengeler ve yeni meselelere karşı dönüşüm süreci eşzamanlı olarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Bu makale; bir taraftan kuruluşu ve Soğuk Savaş dönemindeki stratejik vizyonu itibarı ile NATO’da devamlılığı diğer taraftan da Soğuk Savaş dönemi sonrasında geliştirilen stratejik vizyon itibarı ile NATO’nun uluslararası sistemde ortaya çıkan yeni güç dengeleri ve yeni tehditler bağlamında yeni dünya düzenine uyum sağlama çerçevesinde 1990’larda ortaya koyduğu yeni stratejileri ve geçirdiği dönüşümü ortaya koymaya çalışacaktır. NATO hâlihazırda gerek üyelerinin gücü ve imkânları gerek güvenlik alanındaki deneyimleri ve operasyonel kapasitesi itibarı ile dünyanın en etkili savunma örgütüdür. Hatta bunun da ötesinde, uluslararası sistemdeki jeostratejik değişime

uyum sağlaması doğrultusunda ve NATO'nun varlığını sürdürmesini gerekçelendirme arayışları çerçevesinde, 1990'larda NATO'nun bir ittifak hattı olmanın ötesine taşınması ve uluslararası stratejik-siyasi-ekonomik yapılanmanın merkezi haline getirilmesi, NATO'nun stratejisinin anlaşılmasını zaruri kılmıştır. Nitekim NATO'nun vizyonu ve politikaları uluslararası sistemin dengelerinin oluşmasında belirleyicidir ki uluslararası ilişkilerde süregelen olayların anlaşılabilmesi ve açıklanabilmesi için de bu alanda çalışmalara ihtiyaç vardır.

NATO'nun Kuruluş Süreci ve Temel Prensipleri

Dünya tarihi, devletlerarası ilişkilerde savaşların ve barış ve istikrar arayışlarının eşgüdümlü olarak var olduğunu göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı sürecinde de Müttefik Devletler arasında savaş sonrasında kurulacak uluslararası sistemin temel parametreleri üzerine müzakereler devam etmiştir. Ekim 1943'teki Moskova Konferansı; 28 Kasım-11 Aralık 1943 tarihleri arasında toplanan Tahran Konferansı; 21 Ağustos-7 Ekim 1944 tarihleri arasında toplanan Dumbarton Oaks Konferansı; 4-11 Şubat 1945 tarihlerinde gerçekleştirilen Yalta Konferansı'nda Birleşmiş Milletler'in yapısı haricinde savaş sonrası uluslararası sistem açısından genel bir uzlaşma mümkün olmamıştır. (Gönlübol, 1996: 172-175; Gürkaynak, 2004: 16-28)

8 Mayıs 1945 tarihinde Almanya'nın teslim olmasıyla İkinci Dünya Savaşı Avrupa topraklarında sona ermiş ve diplomatik zeminde ortaya çıkan farklılıklar somut bir hal almaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya siyaseti, iki temel güç merkezinin belirgin bir şekilde öne çıktığı bir manzara ortaya koymuştur: Bunlardan ilki daha 1914'te toplam sanayi üretiminde en öne çıkan, her iki savaşın da toprakları üzerinde cereyan etmediği ve hatta savaş ekonomisinin uzun vadede ekonomisini geliştirdiği bir ülke olan ABD'dir. Diğeri ise savaş topraklarında cereyan etmesine rağmen yaşamsal ölçekte yıkıma uğramamış olan, ordusuyla Avrupa'nın en güçlü devleti konumunda bulunan ve savaş stratejisiyle Doğu ve Orta Avrupa'da etki alanı kuran Sovyetler Birliği'dir. SB, Batı açısından kayda değer bir tehdit teşkil etmiştir; iki büyük askeri ve sanayi güç olan Almanya ve Japonya'nın yenilmesinden sonra Avrupa ve Pasifik'te yani SB'nin batı ve doğusunda güç boşluğu ortaya çıkmıştır. Bu durum ise SB'nin bu boşlukları doldurarak yayılma ve güçlenme tehdidini ortaya çıkarmıştır. Nitekim

SB'nin ve temsil ettiği komünist sistemin yayılmasının engellenmesi, yani SB'nin "çevrelenmesi", NATO'nun Soğuk Savaş dönemi boyunca temel stratejisi olmuştur.

SB'nin Batı nazarında tehdit olarak algılanmasının ilk emareleri İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in Başkan Truman'a 12 Mayıs 1945'te yolladığı telgraf ve ABD'nin ilk SB Büyükelçisi ve daha sonra başkan danışmanlarından George F. Kennan'ın Moskova'dan Washington'a gönderdiği "uzun telgraf"tır. Churchill telgrafında Sovyet tehdidine şöyle dikkat çekmiştir: "Bir ya da iki yıl içinde durum ne olacak? Bu tarihte Amerikan ve İngiliz orduları eriyecek, Fransızlar esaslı bir şekilde teşkilatlandırılmaktan uzak duracak, buna karşılık Rusya iki veya üç yüz tümenini ayakta tutma kararı verebilecektir... Cepheye bir demir perde inmiştir. Ardında ne olup bittiğini bilmiyoruz" (NATO Belgeleri, 1971: 12-13). Bu algının en önemli göstergesi de Doğu Avrupa ülkelerinin komünist yönetimler altına girmeleri tehdidinin daha görünür hale gelmiş olmasıdır. Savaş sırasında Estonya, Letonya, Litvanya'nın tamamı ile Finlandiya, Polonya ve Romanya'nın bazı kısımlarının, Kuzey Doğu Almanya ve Doğu Çekoslovakya'nın yani 500 bin kilometrekare alan ve 23 milyondan fazla nüfusun SB tarafından ilhak edildiği bir süreç yaşanmıştır. 1947'de Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Polonya'daki komünistler bir süre diğer partilerle işbirliği ve koalisyondan sonra SB'nin desteği ile iktidarı ele geçirecek demokratik yönetimlere son vermişlerdir (Ismay, 1954: 5). Bunu takip eden zincirleme bir takım gelişmeler bu tehdidi daha belirgin hale getirmiştir: 1947 Ekim'inde SB tarafından İkinci Dünya Savaşı döneminde lağvedilen Komintern'in yerine Kominform'un kurulması; Prag Darbesi; Berlin Ablukası. (Sander, 1989: 195-202) .

Güvenliği tesis etmek üzere inşa edilmiş fakat işlemeyen bir BM sistemine (SB 1949'a kadar BMGK'da 30 kez veto kullanmıştır) (Gönlübol, 1996: 224) bir de yukarıda bahsedilen zincirleme gelişmeler ve Yunanistan iç savaşıyla Türk Boğazları'nın karşı karşıya kaldığı tehdit eklemlenince Batı açısından yeni bir yapılanma elzem hale gelmiştir. 5 Nisan 1946'da Başkan Truman Ordu Günü münasebetiyle Şikago'da yaptığı konuşmada Amerikan dış politikasına yeni bir yön vereceğini açıklamıştır. Başkan konuşmasında güçlü bir devlet olmanın Birleşik Amerika'ya büyük sorumluluklar yüklediğini; bu sorumluluklardan kaçmanın uluslararası barış, istikrar ve güvene büyük bir ihanet ola-

çağını ve gelinen noktada Amerikan dış politikasının evrensel olması gerektiğini söylemiştir. Aynı konuşmada Truman, Ortadoğu'ya yönelik olarak: “Gözlerimizi Yakın ve Ortadoğu'ya çevirdiğimiz zaman, vahim meseleler arz eden bir bölge ile karşılaşırız. Bu bölgede geniş doğal kaynaklar bulunmaktadır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadi ve stratejik öneme sahiptir. Fakat bu bölgedeki ulusların hiçbiri ne yalnız ne de beraberce kendilerine yöneltilecek bir saldırıya karşı koyabilecek kadar güçlüdürler. Böyle olunca da Yakın ve Ortadoğu'nun bu bölgenin dışındaki büyük devletler arasında önemli bir rekabet alanı olacağını ve bu rekabetin birdenbire bir çatışmaya yol açabileceğini kestirmek güç değildir” (Bağcı, 2001: 5). 12 Mart 1947 tarihinde Başkan Truman Kongre'ye hitaben gönderdiği mesajda Yunanistan ve Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı sorunlara atıfta bulunarak bu iki ülkenin hem Batı Avrupa hem de Ortadoğu dengeleri açısından önemlerine vurgu yapıyor ve “Birleşik Devletler'in silahlı azınlıklar veya dış baskılarla karşılaşan özgür ulusları destekleme politikasına sahip olması gerektiğine inanıyorum” (Gürkaynak, 2004: 38) diyordu.

Türkiye ve Yunanistan'a Haziran 1948'e kadar Truman Doktrini çerçevesinde 400 milyon dolar yardım kredisi verilme kararından sonra, Batı Avrupa ülkelerinde de ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek üzere Marshall yardımı 1948 yılı itibarı ile serbest bırakılmıştır. Tabii ekonomik kalkınma genel anlamda güvenliğin önemli bir parçasıdır fakat tehdit/kapasite dengesi göz önünde bulundurulduğunda o dönem için SB'nin kara gücünün dengelenmesi de hayati önem arz ediyordu. Nitekim zaten doğu ve batısında güç boşluklarını doldurmak için oldukça hevesli olan bir SB'nin çevrelenmesini isteyen ABD'nin bu stratejiye dâhil edilmesi gerekiyordu. 4 Mart 1947 tarihinde İngiltere ve Fransa arasında 50 yıllığına imzalanan Dunkirk Anlaşması bu yolda atılan ilk adımdır (Hoskins, 1949: 22). 22 Şubat 1948 tarihinde gerçekleşen Prag darbesinden sonra Batı Avrupa devletleri savunma birliği çabalarının artık somutlaştırılmasına yönelik adım atmışlar ve 4 Mart 1948'de müzakereler için bir araya gelen İngiltere, Fransa ve Benelüks ülkeleri 17 Mart 1948'de ortak bir savunma anlaşması olan Brüksel Anlaşması'nı imzalamışlardır. Brüksel Anlaşması açık uçlu bir anlaşmaydı ve iş artık ABD'nin bu pakta katılmasına kalıyordu. Brüksel Anlaşması'nın imzalandığı gün Başkan Truman Kongre'ye bir

konuşma yaparak “ABD’nin özgür uluslara gerekli desteği sunacağına inandığını” belirtiyordu. Senatör Vandenberg’in hazırladığı ve 11 Haziran 1948’de Senato’da 4’e karşı 64 oyla kabul edilen “Karar 239” ile BM Şartnamesi’nin 51. Maddesi gereğince ABD’nin bölgesel ittifaklara katılmasının yolu açılıyordu (Huntley, 1969: 34-35) .

Hazırlık çalışmalarından sonra Brüksel Anlaşması’nı imzalayan beş devlet ile ABD ve Kanada 15 Mart 1949’da Danimarka, İtalya, İzlanda, Norveç ve Portekiz’i de Anlaşma’ya katılmaya davet etmişler ve 4 Nisan 1949’da Kuzey Atlantik İttifak Anlaşması (Washington Anlaşması) 12 devlet tarafından imzalanmıştır. Böylelikle NATO, ilk Genel Sekreteri Lord Hastings Ismay’ın da ifade ettiği üzere “Amerikalıları içeride, Rusları dışarıda, Almanları kontrol altında tutmak” hedefiyle kurulmuştur ki bu beyan Berlin Duvarı’nın çökmesinin üzerinden uzun bir süre geçmesinin ardından NATO’ya neden hala ihtiyaç duyulduğunu açıklamakta kullanılan bir ifadedir (Carpenter, 2001: 26) .

NATO’nun Soğuk Savaş Dönemi Stratejileri

İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminde ABD nükleer silah kapasitesine sahip olan tek devlet olarak göreceli bir askeri ve psikolojik üstünlüğe sahipti. Fakat bu durum çok uzun sürmedi ve 23 Ağustos 1949 tarihinde ilk atom bombasını patlatarak SB ikinci nükleer güç oldu. ABD silahlanma alanındaki üstünlüğünü korumak için daha güçlü etkiye sahip olan hidrojen bombası üretme hazırlıklarına başladı ve ilk hidrojen bombasını 1 Kasım 1952’de patlattı. SB’nin cevabı da çok gecikmemiş ve 12 Ağustos 1953’te ilk hidrojen bombasını patlatmıştır (Gönlübol, 1985: 482). Kitle imha silahlarındaki bu denge oyunu devam ederken 1950 yılında Kore Savaşı’nın başlaması NATO’nun *Sınırlı Savaş Stratejisi*’nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu strateji, ABD Kongresi’nin Nisan 1950 tarihinde kabul ettiği NSC68 raporunun uygulamaya geçirilmesine ilişkindir. Bu raporda SB’den gelen tehdidin savunma çabaları ile nötralize edilebilmesi için geniş ordular örgütleme gerekliliği ifade edilmiş, böylelikle ABD’nin askeri karşı koyma gücünün inanılır hale getirilmesi amaçlanmış ve çıkabilecek bir savaşın sınırlı düzeyde tutulmasıyla göreceli bir istikrar sağlanması hedeflenmiştir. Türkiye ve Yunanistan’ın NATO üyeliğinin kabul edildiği Lizbon’daki NATO Bakanlar Konseyi’nde NSC68 raporu NATO’nun resmi stratejisi olarak kabul edilmiştir (Gürkaynak, 2004: 75).

ABD Ulusal Güvenlik Konseyi 1953 yılının sonlarında Genelkurmay Başkanı Oramiral Arthur W. Radford'un önerileriyle NSC162 raporunu hazırlamıştır. 1954 Aralık ayındaki NATO konseyinde de NATO'nun yeni stratejisi olarak *Topyekün Karşılık* benimsenmiştir. Bir bakıma ABD'nin Kore Savaşı öncesindeki nükleer güce dönüş niteliği taşıyan bu raporla SB'den gelen tehditlere nükleer silahların kullanımı da dâhil olmak üzere bütün savunma unsurlarıyla karşılık verilecekti. ABD'nin göreceli olarak nükleer teknolojiadaki üstünlüğü ve NATO müttefiklerinin hava ve deniz sahalarındaki gücü NATO'nun caydırıcılığını üst seviyede tutmuş ve SB'nin agresifliğini önemli ölçüde törpülemiştir. Fakat 4 Ekim 1957'de Sputnik'in SB tarafından uzaya gönderilmesi stratejik bir kırılma teşkil etti (Deniz, 1974: 75). Bu gelişme SB'nin termonükleer bir savaş başlığını yaklaşık olarak 8000 km mesafeye 20 dakika içinde gönderme imkânına kavuşması yani ICBM (Kıtalararası Uzun Menzilli Güdümlü Füzeler) teknolojisine sahip olması anlamına geliyordu (Healey, 1958: 145). Böylelikle iki dünya savaşı boyunca toprakları güvenli alanda kalmış olan ABD'nin hemen her bölgesi vurulabilir hale gelmişti. Bunun da ötesinde NATO'nun nükleer silahlar alanındaki stratejik üstünlüğünün sarsıntıya uğramasıyla *Topyekün Karşılık* Stratejisi de tartışılabilir hale geldi. En nihayetinde bu strateji, ABD'nin gücüne ve iradesine bağlıydı. ABD'nin tek karar verici olması hususu hem kaderlerini ABD'ye terk etmek hem de uluslararası prestij bağlamında NATO'nun Batı Avrupalı müttefikleri açısından kolay kabullenilir bir durum değildi. İkinci olarak bu sert savunma stratejisi esnekliği ortadan kaldırıyor ve dünyanın herhangi bölgesinde çıkabilecek küçük ölçekli bir çatışmanın dünya çapında nükleer bir savaşa dönüşmesine neden olabiliyordu (Turan, 1971: 20) .

Gerek envanter gerek kabiliyet ölçeğinde denk iki blok arasında artık hedef en kısa sürede karşı tarafın nükleer kapasitesinin çöktürülmesi yani "ilk vuruş üstünlüğü"nü ele geçirmek olmuştur. ABD buna yönelik olarak NATO üyelerine, kabul edecek ülkelerin topraklarına nükleer başlıklı silahlar ve bunları fırlatacak rampalar kurulmasını önermişti. İngiltere, İtalya ve Türkiye bunu kabul eden üç devlettir. ABD'nin SB'nin batı sınırındaki müttefiklerinin topraklarına IRBM (Orta Menzilli Güdümlü Füzeler) yerleştirmesine yönelik bu adıma SB'den yanıt gecikmemiş ve 1962 Küba krizi Soğuk Savaş geriliminin tavan yaptığı nokta olmuştur. Nitekim bu tarihten itibaren iki blok

arasında *detente* denilen yumuşama döneminin başladığı ve tansiyonun gittikçe düşürüldüğü görülmektedir. 20 Haziran 1963'te kriz durumlarında kullanılmak üzere aralarında doğrudan bir haberleşme hattının kurulmasını öngören "Sıcak Hat" Anlaşması imzalandı. 1967 yılında ortaya konulan ve Almanlar'ın Doğu-Batı ilişkilerinin İncil'i olarak tanımladıkları Harmel Raporu ile bir taraftan NATO müttefikleri arasında bütünlüğün pekiştirilmesine yönelik irade ve enstrümanların geliştirilmesi üzerinde durulurken diğer taraftan SB ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkileri geliştirmenin önemi vurgulanmıştır. Bu tarihten sonra nükleer silahların kullanılmasına yönelik eşğin yükseltilmesini öngören *Esnek Karşılık Stratejisi* benimsenmiştir (Pedlow, 1969: 24-26).

Helsinki'de iki blok arasında 17 Kasım 1969'dan Mayıs 1972'ye kadar sürdürülen müzakereler neticesinde 26 Mayıs 1972'de R. Nixon ve Leonid Brezhnev SALT I Anlaşması'nı imzalamışlar, stratejik silahların sınırlandırılmasına yönelik bu anlaşma da yine ilişkilerde önemli bir kilometre taşı olmuştur. Bu noktada anlaşmaya varılmış olması iki blok arasında siyasi diyalogu da ilerletmiş, 1972'te başlayan Helsinki süreci 1 Ağustos 1975'te 35 ülkenin Helsinki Nihai Senedi'ni imzalaması ve AGİK yapılanmasının kurulmasıyla neticelenmiştir. AGİK iki blok arasında siyasi, iktisadi, askeri ve sosyo-kültürel meselelerin müzakere edilmesi bağlamında önemli bir mekanizma haline gelmiştir.

Hâlihazırda 1975'te başlayan süreçte 1985 yılında Michael Gorbaçov'un SB'nin yeni devlet başkanı seçilmesi önemli bir dönüm noktasıdır. *Glasnost* ve *perestroika* yani açıklık/şeffaflık ve yeniden yapılanma ilkelerini benimseyen Gorbaçov, Doğu Almanya'da yaptığı bir konuşmada "Tarih geç kalanları affetmez" diyerek Demir Perde ülkelerindeki toplumları çağın koşullarını ve değişimi yakalamaya davet etmiştir. Adeta Doğu Avrupa'da değişimin pimi Gorbaçov tarafından çekilmiş, 9 Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Aralık 1989'da Çavuşesku'nun devrilmesiyle kadife devrimler tamamlanmış, Doğu Avrupa'daki Sovyet egemenliği sona ermiştir. Varşova Paktı ülkeleri 5-6 Temmuz 1991'de Brüksel'de Avrupa ile Bütünleşme Protokolü'nü imzalamışlar ve 1991 sonu itibarı ile SB dağılmıştır.

Soğuk Savaş'ın Sonu: Yeni Dönem

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve böylelikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle dünya siyasetinin temel yapı, süreç ve aktörleri bağlamında bir

değişim ve dönüşüm süreci başlamıştır. Soğuk Savaş'ın, yani iki kutuplu yapının dünyada var olduğu dönemdeki diyalekt ortadan kalkmış, yeni aktörler ve yeni ilişki biçimleri ortaya çıkmış ve Soğuk Savaş döneminin düşünce biçiminin ve buna bağlı oluşturulan yapıların geçerliliğini yitirdiği ifade edilmiştir. Dünya siyasetine yönelik projeksiyonlarında, Francis Fukuyama'nın başını çektiği düşünürler, ABD öncülüğündeki Batı Bloğunun ve bu bloğun temsil ettiği liberal-demokratik sistemin galibiyetiyle sona eren Soğuk Savaş'ın neticesinde dünyada barış ve istikrarın egemen olacağını iddia etmişlerdir. Bu bağlamda da Sovyet tehdidinin yayılmasının engellenmesi stratejik odağı üzerine kurulu olan NATO'nun varlığı da tartışmalı hale gelmiş, Sovyet yayılmacılığı tehdidinin ortadan kalkmasıyla İttifak'ın oluşma nedenini ve birleştirici stratejik odağını adeta kaybettiği iddia edilmiştir.

Soğuk Savaş'ın Batı Bloğu ve bu bloğun temsil ettiği liberal-demokratik sistemin galibiyetiyle sona ermesi neticesinde dünyada barış ve istikrarın egemen olacağına dair beklentilerin çok geçmeden bir yanılsama olduğu anlaşılmıştır. SB'nin dağılmasının üzerinden çok geçmeden çatışma ve istikrarsızlıklar yeniden barışı tehdit etmeye başlamış, geleneksel güvenlik sorunlarına ek olarak belirsizliklerin arttığı bir ajanda güvenlik gündemine hâkim olmuştur. NATO ve Varşova Paktları'nın doğu-batı ekseninde kurdukları denge, görece olarak tehditler ve bunlara karşı alınacak önlemler bağlamında öngörülebilir bir yapı ortaya koyarken, Soğuk Savaş sonrası dönemde geleneksel tehditlere ek olarak etnik ve bölgesel çatışmalar, aşırı milliyetçilik ve radikalleşme, göç, kitle imha silahlarının yayılması, uluslararası terörizm, uyuşturucu ticareti, silah ve insan kaçakçılığı, salgın hastalıklar gibi asimetrik olarak tanımlanan tehditler ortaya çıkmıştır. Bu tehditlere ek olarak eski Sovyet topraklarındaki çatışmalar ve çatışma potansiyeli taşıyan meseleler (Yugoslavya, Dağlık Karabağ, Çeçenistan, Trans-Dinyester) ve Doğu Avrupa ülkelerinde demokratikleşme ve serbest pazara geçiş sorunları Avrupa kıtasının öncelikli sorunlarıydı. Birinci Körfez Krizi'nde olduğu üzere SB'den sonra ortaya çıkan güç boşluklarının yerel ve bölgesel güçler tarafından doldurulması ve güç dengelerinin bozulması da diğer önemli meselelerdi.

Soğuk Savaş döneminde, özellikle 1973'teki Arap-İsrail savaşı neticesindeki petrol ambargosu nedeniyle yaşanan ekonomik sorunlara, 1979 İran İslam Devrimi sonrasında başlayan İran-İrak Savaşı'nın ek-

lememesi, zaten oturmamış ekonomik dengelerde petrol fiyatlarının daha da yükselmesine neden olmuş ve Orta Doğu petrolerine bağımlı olan Batı ülkeleri, güvenliğin sadece kıta güvenliğinden ibaret olmadığını bir kez daha görmüşlerdi. Hammadde ve enerji kaynaklarının yoğun olduğu Orta Doğu ve Afrika yeniden güvenlik gündeminde üst sıraya yükselmişti ki bu da NATO açısından güvenliğe daha geniş ölçekte bakılmasını zaruri kılmıştı. Soğuk Savaş sonrası dönemde bu bütüncül/kapsamlı güvenlik (*comprehensive security*) (Gartner vd., 2001: 4) anlayışı bağlamında NATO açısından ortaya çıkan meselelerden en önemlilerinden biri “alan-dışı” (*out-of-area*) müdahale kavramıdır. Bu bağlamda güvenliğe yönelik tehditler, NATO alanı dışındaki birçok kaynaktan beslenmekte ve NATO bölgesine birçok farklı yönden tesir edebilmektedir. Dolayısıyla bu tehditlerin engellenmesi NATO alanının dışında da etkin önlemler alınmasını ve hatta gerektiğinde müdahale edilmesini gerektiriyordu ki bu da ulus-devlet anlayışı üzerine inşa edilmiş bir yapıda egemenlik sorunsalını ön plana çıkarıyordu. BM’nin 1990’larda geliştirdiği Üçüncü ve Dördüncü Kuşak Misyolları’na paralel olarak (yani barış ve istikrarın sağlanmasında gerektiğinde çatışmaların askeri müdahale ile sonlandırılması ve bu müdahaleden sonra insani yardımlar, demokratik ve hukuki mekanizmaların inşa edilmesi gibi hususlar) NATO da bu yeni duruma adapte olmuştur.

Ortaya çıkan yeni duruma ve koşullara uyum sağlama noktasında NATO’nun 7-8 Kasım 1991 tarihindeki Roma Toplantısı kritik bir eşiktir. Bu toplantının sonuç bildirisinde Avrupa’nın yakın bir askeri çatışmanın tehdidi altında bulunmadığı dolayısıyla muhtelif bölgelerdeki istikrarsızlık ve gelişmeler yüzünden ortaya çıkan konjonktürde İttifak’ın yeni görevlerinin belirlenmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Buna yönelik olarak da “Yeni Strateji Kavramı” kullanılmıştır. Bildiride “Güvenliğin siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel konularla çok yakın ilişkide olduğu” belirtilmiş, “İttifak’ın geleneksel amaçlarına siyasi yollarla ulaşılması gerekliliği” dile getirilmiş ve “diyalog, işbirliği ve ortak bir savunma gücünün muhafazasının krizlerin barışçı yollarla çözümünü olası kılacağı” beyan edilmiştir (SSAV, 1997: 19). Yeni stratejik konseptte NATO’nun temel amacı olan üyelerin güvenliğinin sağlanmasıyla ilgili olarak dört görev alanı tespit edildi:

1- Demokratik kurumların geliştirilmesi ve hiçbir ülkenin bir Avrupa ülkesini tehdit edemeyeceği veya zor kullanma baskısı orta-

ya koyamadığı bir tarzda istikrar ve güvenliğin sağlanması 2- NATO Anlaşması'nın 4. maddesi olan istişare maddesinde de öngörüldüğü üzere risk oluşturan muhtemel gelişmeler dâhilinde çabaların çıkarlara uygun bir şekilde koordine edilmesi için Atlantik ötesi bir forum oluşturulması 3- Üye ülkelerin topraklarına yönelik tehdit ve saldırıları caydırmak ve üye ülkeleri savunmak 4- Avrupa'da stratejik dengeyi korumak (Erhan, 2003: 90). Bu yeni strateji ile NATO'nun mevcut kuvvet sayısının kademeli olarak azaltılması ve bu kuvvetlerin güncel güvenlik koşullarına uyumlu hale getirilmesi amaçlanmıştır. Daimi Akdeniz Deniz Kuvvetleri'nin oluşturulması, Acil Müdahale Kuvvetleri'nin harekete geçirilmesi ve Hava Müdahale Gücü ve Planlama Personelinin (askeri ve idari) eylemsel kapasitesinin artırılması (Golstein, 1994: 11) buna yönelik adımlardır.

1991 Roma Toplantısı'nda ortaya konulan yeni strateji çerçevesinde, bir danışma forumu olarak açılışını 20 Aralık 1991'de 25 ülkenin katılımıyla gerçekleştiren Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK), Dışişleri ve Savunma Bakanları düzeyinde üyeler arasında oluşturulan bir danışma ve işbirliği forumudur. Ki 1997 yılında adı Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi olarak değiştirildi. Amaçları ise: “barışın tesisi, silahsızlanmanın sağlanması, savunmanın planlanması, askeri meseleler ve savunma bütçeleri, demokrasi, sivil-asker ilişkileri, bilimsel işbirliği, savunmayla ilgili ekolojik sorunlar” gibi konularda ilerleme sağlanmasıdır. SB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni ülkelerin Atlantik topluluğu içine alınarak bu ülkelerdeki demokratik gelişmenin desteklenmesi, ABD'nin yeni NATO vizyonunun çok önemli bir parçasıydı. Dolayısıyla KAİK, NATO'nun önleyici diplomasisinin bir unsuru olarak NATO ile eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında önemli bir forum teşkil etmiş fakat bu devletlerin güvenlik kaygılarını gidermede çok etkili olamamıştır (Çakmak, 2003: 271). Bu kaygıların giderilmesi hedefine yönelik olarak NATO, Barış için Ortaklık (BİO-PfP) oluşumunu tesis etmiştir. KAİK'in askeri ve güvenlik boyutunu ifade eden BİO projesi NATO'nun 10-11 Ocak 1994 Brüksel Zirvesi'nde ele alınmış ve bu projeye NATO'nun doğu genişlemesi hız kazanmıştır. Özellikle kriz yönetimi ve barışı koruma operasyonlarında lojistik destek ve işbirliğini öngören BİO'ya Rusya, Doğu Avrupa ülkeleri ve Tacikistan hariç Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri, Slovenya, Finlandiya ve İsveç katıldılar. BİO çerçevesinde: sınırlara saygı, egemenlik haklarını

ve güvenliği tehdit etmeme ve kuvvet kullanımını engelleme, savunma ve güvenlik alanlarında bilgi değişimi, ordunun demokratik kurumlara tabi olması, ortak barışı koruma operasyonları, ortak tatbikat ve savunma sanayi projelerinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır¹ (Asmus, 2002: 48).

1991 Roma Toplantısı'nda vizyon, geliştirilen KAİK ve BİO projeleri ile NATO, Soğuk Savaş sonrası yeni yapıda çok yönlü stratejik hedefleri gerçekleştirmeye çalışmıştır: Bir taraftan Avrupa'da güvenlik ve istikrarın tesis edilmesi; bu proje kapsamında eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin NATO'nun liberal-demokratik alanına dahil edilmesi aynı zamanda bu ülkelere NATO'nun bir tehdit olmadığını göstermek amaçlanmıştır. Diğer taraftan, ABD'nin Avrupa öncelikli politikasının değişmesiyle beraber hem ABD üzerindeki askeri ve iktisadi yükün azaltılması hem de Avrupa ülkelerinin ABD'ye bağımlılıklarının ortadan kaldırılması önceliklerdir. Buna karşılık, NATO'nun bu stratejiyle yeniden kendisini kuşattığını düşünen Rusya ve onunla birlikte hareket eden Ukrayna için bazı özel girişimler öngörüldü. Özellikle nükleer kapasiteleri nedeniyle bu iki ülkeyle 1997 yılında birer stratejik işbirliği anlaşması imzalandı ki bu politika 1997 Temmuz'undaki Madrid Zirvesi'nde "Açık Kapı-*Open Door*" olarak belirlendi (Asmus, 2002: 105). Bu da NATO'nun acil sivil müdahale ve çevre ülkelerle işbirliğinin geliştirilmesine yönelik iki boyutlu stratejisinin kurumsallaşmış işbirliğine dönüşmesi ve hatta bu ülkelerin NATO'ya katılmaları çerçevesinde bir strateji oluşturulmasında önemli bir kilometre taşıdır.

Savunmadan Merkeze: 50. Yıl Zirvesi

NATO'nun bir ittifak hattı olmanın ötesine taşınması ve uluslararası stratejik-siyasi-ekonomik yapılanmanın merkezi haline getirilmesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO'nun temel hedefidir. Dolayısıyla yeni vizyon, NATO'nun faaliyetleri ve amaçlarına yönelik coğrafi sınırlamaların ortadan kaldırılmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim 1999'da Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'nın; 2004 yılında Bulgaristan, Estonya, Litvanya, Letonya, Romanya, Slovenya ve Slovakya'nın; 2009'da Arnavutluk ve Hırvatistan NATO'ya üye oldu-

¹ http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50349.htm, Erişim: 3 Aralık 2014

lar². NATO'nun genişlemesi, Soğuk Savaş sonrasındaki bütün yeniden tanımlama ve yeniden konumlandırma sürecinin bir parçasıdır.

Bütün bu meselelerin ele alınması ve 21. Yüzyıla yönelik küresel vizyonun geliştirilmesi bağlamında, NATO'nun 50. yıl zirvesi olarak toplanan 24 Nisan 1999 tarihli Washington Zirvesi'nde çok önemli kararlar alınmıştır. Nitekim Henry Kissinger'ın 1990'lı yıllar boyunca telkin ettiği üzere "NATO doktrini, genişlemesi ve politikalarında ciddi bir revizyona ihtiyaç vardı" ve NATO'nun "gelecek dönem için Doğu-Batı eksenli problemler ve Üçüncü Dünya ile ilişkiler bağlamında büyük bir strateji geliştirilmesi gerekiyordu" (DeHart, 2008: 6). 1999 Washington Zirvesi'nde NATO'nun yeni vizyonu "daha geniş, daha esnek, daha kabiliyetli" bir NATO inşa edilmesi olarak benimsendi. Etnik çatışmalar, kitle imha silahlarının yayılması, uluslararası terör, sınır aşan suçlar NATO'nun 5. ve 6. maddeleri kapsamında karşılanması gereken tehditler olarak kapsama alındı. Transatlantik bağlantının korunması; kriz yönetimi konularında etkili bir karar alma mekanizması kurulması ve askeri gücün buna uygun hale getirilmesi; NATO dâhilinde AGSK sürecinin geliştirilmesi; önleyici diplomasi; silahların kontrolü ve silahsızlanmanın sağlanması önemle vurgulanan unsurlardı. Washington Zirvesi'nde belirlenen Yeni Stratejik Konsept'te öne çıkan maddeler 3 ana grupta toplanabilir: İlk grup yeni tehditlerle ilgili 3-20-21 ve 24. maddelerdir. İkincisi NATO kuvvetlerinin "alandışı" kullanımıyla ilgili 24-31-36 ve 38. maddelerdir. Üçüncüsü ise NATO'nun BM kararlarına bağlı kalmaksızın askeri harekât kararları vermesine ilişkin 24-31-41 ve 51. maddelerdir. Bu çerçevede 5. maddeye "krizlere müdahale operasyonları" kavramı eklenerek bir NATO üyesine doğrudan bir saldırı gerçekleşme de krizlere müdahale edilebileceği kabul edilmiştir. Bu amaca yönelik olarak da "Defense Capabilities Initiative" bağlamında CJTF'nin başlatılması kararlaştırılmıştır (Peksarı, 2007: 67-70).

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı süresince yürütülen diplomaside savaş sonrasında kurulacak uluslararası sistemin temel parametreleri üzerine müzakereler devam etmiş, BM'nin yapısı ve faaliyetleri haricinde tartışmalı ko-

2 http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49212.htm, Erişim: 3 Aralık 2014

nularda bir uzlaşa sağlanamamıştır. Savaş süresince SB, Orta ve Doğu Avrupa'da büyük bir coğrafyayı işgal etmiş, Kominform'un kuruluş bildirgesinde kapitalist sistemin ortadan kaldırılacağını ifade ederek Batı'ya meydan okumuş, Prag Darbesi ve Berlin Ablukası ile etki alanını genişletmeye çalışmış ve savaş dönemindeki askeri gücünü muhafaza etmiştir. Bu gelişmeler neticesinde Batı Avrupa devletleri ve ABD, SB'nin ortaya koyduğu tehdidin artık iyice farkına varmış ve gelinen noktada liberal-demokratik dünyanın güvenliği için 4 Nisan 1949'da NATO'nun kurulması zaruri olmuştur. NATO, ilk Genel Sekreteri Lord Hastings Ismay'ın da ifade ettiği üzere "Amerikalıları içeride, Rusları dışarıda, Almanları kontrol altında tutmak" hedefiyle kurulmuştur. Dünyanın, liberal-demokrasiyi ve serbest piyasa ekonomisini temsil eden Batı ile komünizmi temsil eden Doğu arasında bölündüğü ve iki blok arasında silahlanmaya (özellikle nükleer silahlanmaya) dayalı bir rekabetin yaşandığı Soğuk Savaş dönemi 1991'de SB'nin dağılmasıyla sona ermiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve tehdidin ortadan kalktığı noktadan hareketle artık dünyada barış ve istikrarın hâkim olacağına yönelik beklentiler ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede de Sovyet tehdidinin yayılmasının engellenmesi stratejik odağı üzerine kurulu olan NATO'nun birleştirici stratejik odağını kaybettiği varsayımı NATO'nun artık gerekli olup olmadığına yönelik tartışmaları başlamıştır. Bu yanılsama fazla uzun sürmemiş, SB'nin dağılmasından sonra güvenliğe dair sorunların ortadan kalkmadığı görülmüştür. Tam tersine SB'nin ortadan kalkmasıyla tehdit dengesinde simetri ortadan kalkmış, geleneksel tehditlere ilaveten yeni ve asimetrik olarak tanımlanan tehditler ortaya çıkmıştır. Etnik ve bölgesel çatışmalar, aşırı milliyetçilik ve radikalleşme, göç, kitle imha silahlarının yayılması, uluslararası terörizm, uyuşturucu ticareti, silah ve insan kaçakçılığı, salgın hastalıklar ve enerji güvenliği gibi tehditler güvenlik gündemini belirlemiştir. Ortaya çıkan yeni duruma ve koşullara uyum sağlama noktasında NATO'nun 7-8 Kasım 1991 tarihindeki Roma Toplantısı kritik bir eşik teşkil etmiş, güvenliğe bütüncül bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede 1991'de hem NATO'nun önleyici diplomasisinin bir unsuru olan hem de NATO ile eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında önemli bir forum teşkil eden KAIK; 1994'te de özellikle kriz yönetimi ve barışı koruma operasyonlarında lojistik destek ve işbirliğini öngören BİO ge-

liştirilmiştir. Bu projelere ek olarak, NATO'nun bu bölgedeki etkisinin artmasından endişe duyan Rusya ve Ukrayna'nın endişelerini gidermek maksadıyla "Açık Kapı" politikası benimsenmiştir.

NATO yapısının jeopolitik değişime uyum sağlaması ve NATO'nun varlığını sürdürmesini gerekçelendirme arayışları çerçevesinde, NATO'nun bir ittifak hattı olmanın ötesine taşınması ve uluslararası stratejik-siyasi-ekonomik yapılanmanın merkezi haline getirilmesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO'nun temel hedefi haline gelmiştir. Bunun da ötesinde güvenliğe yönelik tehditlerin kaynağının NATO alanı dışında olması ve özellikle enerji güvenliğinin temini noktasında NATO'nun faaliyetleri ve amaçlarına yönelik coğrafi sınırlamaların ortadan kaldırılması bir zorunluluk haline gelmiştir. Bütün bu meselelerin ele alınması ve 21. yüzyıla yönelik küresel vizyonun geliştirilmesi bağlamında, NATO'nun 50. yıl zirvesi olarak toplanan 24 Nisan 1999 tarihli Washington Zirvesi'nde NATO'nun yeni vizyonu "daha geniş, daha esnek, daha kabiliyetli" bir NATO olarak tespit edilmiştir. Bu zirvede ayrıca uluslararası sistemde ortaya çıkan yeni tehditlerle, NATO kuvvetlerinin "alan-dışı" kullanımı ve krizlere müdahale operasyonları çerçevesinde askeri olanakların geliştirilmesine yönelik kararlar alınmıştır.

1949 yılında kurulan NATO gerek ittifaka üye ülkelerin güç ve olanakları gerek de örgütsel yapı ve deneyim itibarı ile dünyanın en önemli savunma ve güvenlik örgütüdür. Kuruluşu Sovyet tehdidini engellenmesine yönelik savunma odaklı olan örgüt, SB'nin dağılmasından sonra bütüncül güvenlik anlayışı odağında 1990'larda bir dönüşüm süreci geçirmiştir. İttifak üyeleri arasında dayanışma ve geleneksel güvenlik anlamında devamlılığa ek olarak, yeni dünya düzenine uyum sağlama ve NATO'yu uluslararası stratejik-siyasi-ekonomik yapılanmanın merkezi haline getirme bağlamında dönüşüm 1990'larda NATO'da eşzamanlı olarak var olmuştur.

Kaynakça

- Asmus, R. D. (2002). *Opening NATO's door: How the alliance remade itself for a new era*. New York: Columbia University Press.
- Bağcı, H. (2001). *Türk dış politikasında 1950'li yıllar*. Ankara: METU Press.
- Carpenter, T.G. (2001). NATO's search for relevance. S.V.Papacosma, S. Kay and R. Rubin (Der.), *NATO after fifty years*. Wilmington: Scholarly Resources.
- Casmir, F. L. (2012). *Communication in Eastern Europe: The role of history, Culture and media in contemporary conflicts*. New York: Routledge.
- Çakmak, H. (2003). *Avrupa güvenliği*. Ankara: Akçağ Yayın.
- Dehart, J. P. (2008). *The burden of strategy: Transatlantic relations and the future of NATO enlargement*. Washington DC, Georgetown University: ISD Report.
- Deniz, S. (1974). *Dünya siyasetinde Türkiye'nin yeri ve NATO*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Erhan, Ç. (2003). Çok taraflı işbirliğine geçiş sürecinde tehdit algılamaları ve uluslararası mukabele yöntemleri. *Genel Kurmay Başkanlığı küreselleşme ve uluslararası güvenlik sempozyum bildirileri kitabı*. Ankara: Genel Kurmay Askeri, Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Gartner, H., Hyde-Price, A., and Reiter E. (Ed.) (2001). *Introduction, Europe's new security challenges*. London: Lynne Rienner Publishers
- Golstein, W. (1994). *Security in Europe: The role of NATO after the Cold War*. London: Brassey's Military Books.
- Gönlübol, M. (1985). *Uluslararası politika*. Ankara: AÜSBF Yayınları.
- Gönlübol, M. (1996). *Olaylarla Türk dış politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gürkaynak, M. (2004). *Avrupa'da savunma ve güvenlik*. Ankara: Asil Yayınları.
- Healey, D. (1958). The sputnik and western defence. *International Affairs*, 34 (2).

- Hoskins, H. (1949). *The Atlantic Pact*. Washington: Public Affairs Press.
- Huntley, J. R. (1969). *The NATO story*. New York: Manhattan Publication Co.
- Kagan, R. (2008). *The return of history and the end of dreams*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group.
- Lord Ismay. (1954). *NATO: The first five years, 1949-1954*. Paris: NATO Publications.
- NATO Belgeleri* (1971), Brüksel: NATO Enformasyon Servisi Yayını
- NATO'nun Genişlemesi ve Türkiye* (1997), İstanbul: Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı
- Pedlow, G. W. (1969). NATO strategy documents 1949-1969. Brussels: NATO Graphics Studio.
- Peksarı, D. G. (2007). *NATO'nun değişen konsepti*. Ankara: Asil Yayınları
- Sander, O. (1979). *Türk-Amerikan ilişkileri (1947-1964)*. Ankara: AÜSBF Yayınları.
- Sander, O. (1989). *Siyasi tarih: 1918-1994*. Ankara: İmge Yayınları
- Turan, İ. (1971). *NATO İttifakı'nın stratejik ve siyasi sorunları*. İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını.